

авторитетом хіба що самому Ісусу. Так чи інакше, але його заслуга полягає в тому, що саме він, а не Ісус із Назарету чи його апостоли, вперше виніс християнські ідеї за межі іудейського соціокультурного комплексу і ввів його в греко-римське середовище. Але ж якою ціною?

А ціна ця – повне спотворення початкового Ісусового християнства, скасування головних положень Євангельської проповіді. Павлове християнство за рядом параметрів вже на самих своїх початках суттєво відрізнялося від проіудейського палестинського християнства. Тут водночас треба зазначити, що якщо фарисейзм ґрунтувався на симбіозі іудаїзму та язичництва, попри те, що фарисеї завжди вдавали з себе ревнителів іудейського закону, так і Павлова інтерпретація християнства являє собою якийсь симбіоз фарисейзму й християнства, з одного боку, і платонізму (проплатонівського філонізму) й євангельського вчення, з іншого.

І навіряд чи нам будуть вже достеменно відомі ті аргументи, згідно з якими палестинські християни не визнавали Павла за апостола, але те, що паулінізм дійсно ідейно змінив оригінальне Ісусове християнство нині є вже фактом доконаним. Підкреслимо, не антихристиянськи налаштований фарисейзм, не загалом іудаїзм, зрештою, не еллінізм чи гностицизм, а саме християнство апостола Павла, по суті, спочатку підірвало основи Ісусового християнства, а згодом і знищило його. Свідченням цьому виступають рішення перших Вселенських соборів, ухвалені з позиції домінуючого вже на той час пауліністичного християнства, але все ж головним є те, що все сучасне християнство в масі своїх конфесій, напрямків і толків являє собою не що інше, як паулінізм. **Сьогодні ми маємо справу з Церквою, яку заснував колишній фарисей апостол Павло. І оскільки вона ґрунтується на вченні апостола Павла, то все ж правильніше, чесніше було б у такому разі її називати не Христова Церква, а «Церква апостола Павла» чи «Павлова Церква».**

3

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ І РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

В.Климов* (м. Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ МОНАСТИРІВ, ЧЕРНЕЦТВА І НАЦІОНАЛЬНА РУКОПИСНА ДУХОВНА СПАДЩИНА

Більшість рукописних пам'яток української духовності XI-XVII ст. (літописів, хронографів, зводів, збірок тощо, вже не говорячи про агіографічні збірники, патерики), що збереглися до наших днів, за своїм виникненням, походженням, змістом, використанням, історичною долею в багатьох випадках зобов'язані інституту монастирів та чернецтву – літописцям, переписувачам, укладачам, редакторам, ілюмінаторам, перекладачам, коректорам. На користь такого твердження говорять дослідження науковцями кількох поколінь літописних джерел у великому діапазоні – від визначних літописних та друкованих пам'яток світового і національного значення рівня "Слова о Законі і благодаті", "Повісті минулих літ", Києво-Печерського патерика до літописів, хронографів, літописних заміток місцевого значення (Густинського, Добромільського, Київського, Мгарського, Межигірського, Острозького, Чернігівського літописів, Кронічки Мотронинського монастиря, літопису Загоровського монастиря та багатьох інших³¹), а також "літописців", діаріушів, записів непересічних представників українського чернецтва – киево-печерських архімандритів Йосафата Кроковського, Варлаама Ясинського, святителя, ігумена кількох українських монастирів Димитрія (Данила) Туптала, архімандрита Києво-Печерського монастиря, а пізніше митрополита

* Климов Валерій Володимирович – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди.

³¹ Див. Мьцьк Ю.А. Украинские летописи XVII века.- Днепропетровск, 1978.- С. 12- 72.

Петра Могили, ігумена берестейського монастиря Афанасія Филиповича та інших.

Узагальнюючи і конкретизуючи результати діяльності монастирів і чернецтва у різні періоди національної історії, є підстави означити як вклад вітчизняних монастирів та чернецтва у розвиток рукописного письменства, національної духовної культури наступне:

1. Забезпечення монастирями, чернецтвом разом з іншими світськими та сакральними культурними центрами стабільності та спадковості розвитку національного рукописного письменництва, зокрема літописання на українських землях у періоди політичних, економічних криз, етносоціальної, культурної розірваності різних регіонів.

Спричинений половецькими та монгольськими нашествиями політичний і економічний занепад Києва з другої половини XIII ст. історично не співпадав з процесами, що відбувалися в українському культурному житті, київському письменстві³². Це неспівпадання фаз піднесення і спадів політичного, державного та економічного розвитку - з одного боку, і розвитку культурного життя - з іншого, оскільки культура, за словами М. Грушевського, "довго живе старими силами і засобами, після того як висохли їх політичні та економічні джерела"³³, ще не раз повторювалося в історії України. З боку монастирів такий механізм інерційного реагування культури на зміни в політичних, економічних та соціальних відносинах забезпечувався:

по-перше, відносно стабільною духовно-культурною діяльністю монастирів та чернецтва як інституціями, що, як і церква загалом, за своєю природою реально були віддалені від політики та економіки світської влади; мали свою особливу, чітко централізовану церковну структуру, управління, що відрізняло їх від часом лише номінального старшинства київських князів³⁴;

по-друге, створення, накопичення і збереження духовного продукту в умовах відносної безпеки за монастирськими стінами, коли в умовах політичної та економічної дестабілізації втрачали силу навіть князівська влада і покровительство, фінансово-економічний і військовий потенціал держави, інші гаранті нормальної церковної, культурної діяльності;

³² Див.: Грушевський Михайло. Історія української літератури.- В 6 т.- Т.2.- К., 1993.- С. 8 - 9.

³³ Там само.

³⁴ Див.: Толочко П. П. Древняя Русь.- К., 1987.- С. 194.

по-третє, наявністю в монастирях стабільної в часі частини вченого чернецтва, що забезпечувало наступність духовної та культурної діяльності в монастирях;

по-четверте, міграцією вченого чернецтва з територій, де діяльність монастирів, зокрема письменницька, ставала неможливою, до регіонів із стабільними політичними, релігійно-церковними, національними і культурно-освітніми відносинами.

Тому коли доводиться констатувати наявність наскрізної, культурно рятівної, культурно стабілізуючої в цілому ролі монастирів у масштабі всіх українських земель, то мова йде скоріше про об'єктивно результируючу дію розрізаних, але, у підсумку, щасливо співпадаючих зусиль цілої низки монастирів, частини чернецтва з налагодження, розвитку чи елементарного збереження в межах конкретного монастиря традицій рукописного письменництва, писемних пам'яток тощо.

Саме так сприймається один з найдраматичніших періодів національної культури та письменництва, коли руїна, пограбування, деморалізація діяльності київських, чернігівських, переяславських монастирів, спричинених приходом Батия і "безбожних та нечистих поган"³⁵ у 1239-1240 роках, фізична неможливість ченців подніпровського регіону займатися рукописним письменництвом з другої половини XIII ст. спричинили до культурного руху на Захід, Північний Захід та Північ, появи (в ряді випадків – завдяки вченим ченцям-втікачам центральної частини України) й активізації рукописного письменництва у монастирях Галича, Володимира, Львова, Луцька, Пересипниці, Острога, Холма та інших регіонів, недосяжних для систематичних золотоординських набігів. З'являються Галицько-Волинський, Західноруський (Литовський), Короткий Київський (Супрасльський), Львівський та інші літописи³⁶, що відображають політичні, соціальні, культурні й релігійно-церковні події в Київській землі, локальні події та явища на захід від Києва – в Литві, Галицькій землі, Польському королівстві.

2. Фіксація в хронологічному порядку (хоч, через різні обставини, не завжди дотриманому) значущих політичних, соціальних, релігійно-церковних, історико-культурних подій та фактів, завдяки чому великий пласт національної історії зберігся, значною мірою, у літописах, інших

³⁵ Див.: Определения Владимирского собора 1274 г., изложенные в грамоте митрополита Кирилла II.// Русская историческая библиотека. Памятники древнерусского канонического права (Памятники XI-XV вв.).- СПб, 1880.- С. 86.

³⁶ Див.: Махновець Л.Є. Літописи / Українська літературна енциклопедія.- В 5-ти т.- Т. 3.- К., 1995.- С. 217-218.

писемних пам'яток вітчизняної культури, створених православним чернецтвом. Особливо важливим є те, що включення у свій час оригінальних літописних творів, історичних матеріалів до літописних зведень, збірників, зводів монастирського походження за наступної втрати протооригіналів дозволило зберегти для майбутнього зміст цих оригінальних творів чи матеріалів.

Ігумени Києво-Печерського монастиря Никон та Іоанн, чернець цього монастиря Нестор, ігумен Сильвестр Київського Видубицького Михайлівського монастиря - у "Повісті врем'яних літ", ігумен Видубицького Михайлівського монастиря Мойсей, архимандрит Києво-Печерського монастиря Полікарп - у Київському літописі, анонімні єпископсько-монастирські автори-укладачі - у Галицько-Волинському літописі, ігумен Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря Феодосій Софонович - у "Кройніці", архимандрит Густинського монастиря З. Копистенський та ієромонах цього ж монастиря М. Лосицький - в Густинському літописі і Літописі Густинського монастиря; уставник Межигірського монастиря Ілля Коцаковський - в Межигірському літописі та "Літописцях Волині й України", той же І. Коцаковський та чернець Кирило - в Київському літописі, анонімний чернець монастиря св. Георгія в Любартові - в Острозькому літописі, ієромонах Чернігівського Троїце-Іллінського монастиря (пізніше - законник Київського Видубицького Михайлівського монастиря) Леонтій Боболінський - у Чернігівському літописі та інші, здійснивши унікальну для свого часу історико-дослідницьку, узагальнюючу роботу, подають у названих літописах масштабну ("от потопа первого міра, и столпотворенія, и разделенія язык и разсеянія по всей вселенній"³⁷ до національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького і пізніше), хронологічно упорядковану історичну картину суспільно-політичного, національного, культурного та релігійно-церковного розвитку України, історію своїх монастирів, церков та церковних ієрархів, нерідко влітаючи все це у хід світової та європейської історії.

Важливими доповненнями зазначених праць є менш масштабні, але також по-своєму значущі хронологічні записи, "хронічки", короткі історичні записи, вибудовані хронологічно; діаріуші та інші матеріали, що велися авторитетними монастирськими діячами (ігуменами, архимандритами), просто вченими ченцями, схильними до історико-письменницької діяльності (Коротка історія про Києво-Печерську лавру,

³⁷ Густинская летопись / Ипатьевская летопись. Прибавление// Полное собрание русских летописей.- Т. 2.- СПб., 1843.- С.233.

власноручні записи Петра Могили; "Літописець келійний" та діаріуш святителя Димитрія Туптала; діаріуш берестейського ігумена Афанасія Филиповича; короткі літописи Варлама Ясинського та Йосафата Крюковського; літопис Мгарського монастиря ігумена І. Горбачевського та інші).

3. Послідовне письмове закріплення історичних подій, явищ і фактів не лише релігійно-церковного, але й світського характеру.

Безумовно, що в літописах, інших рукописних пам'ятках національної духовної культури домінуючими тривалий час залишалися теми, ідеї, аргументація, самопозиціонування щодо політичних, соціальних подій і явищ, моральні оцінки релігійно-церковного, християнсько-моралізаторського характеру. З цих позицій ченці-автори чи редактори намагалися підходити й до реалій киеворуської, української історії, часом усвідомлено чи не усвідомлено фіксували не лише факти, але й особливості відносин між церковною і монастирською владою, між київськими князями, митрополитами та ігуменами монастирів. З цієї точки зору, наприклад, невеликий літописний фрагмент "Повісті врем'яних літ", що описує події січня - лютого 1113 року і пов'язаний з суто церковними кадровими переміщеннями, досить промовисто відображає тогочасну модель князівсько-церковних і монастирських відносин та підпорядкування ї, як такий, має смислове значення, що виходить далеко за межі простого опису церковно-історичної події³⁸.

Таким же показовим щодо висвітлення реальних відносин в Україні між гетьманською, митрополичою владою та монастирями в контексті історичних подій на українських землях (якою б обмеженою не була поінформованість ченця-літописця) є опис здавалось би буденних подій - будівництва церков Мгарського Лубенського монастиря в Літописі Мгарського монастиря³⁹. На тривалий період будівництва та оздоблення церков цього монастиря (а його фундаторами, ктиторами і просто меценатами були гетьмани І. Самойлович, І. Мазепа, Д. Апостол, київські митрополити І. Копинський, Й. Нелюбович-Тукальський, Г. Четвертинський, Р. Заборовський та інші) припала зміна цілого ряду ігуменів монастиря, у зв'язку з гетьманським та митрополичим затвердженням яких літописець засвідчив не лише звичай елекційної (виборної) постановки на ігуменство в монастирях, зафіксував тодішню

³⁸ Літопис руський. За Іпатським списком.- К., 1989 - С.170.

³⁹ Отрывки из Летописи Мгарского монастыря // Киевская старина.- 1889.- Апрель, май, июнь.- С. 39 - 76.

схему затвердження ігуменів, але й реальну модель гетьмансько-церковних відносин в Україні.

Всупереч очікуваному виключно сакральному змісту рукописних літописів чи хронік, створених ченцями-авторами, ченцями-упорядниками, ченцями-перекладачами, ченцями-переписувачами, ченцями-організаторами перекладу чи переписування, реальний зміст більшості рукописних джерел вітчизняних монастирських хроністів включає у себе теми, сюжети, описи подій і явищ, ідеї, роздуми, вже не говорячи про літературні, поетичні складові, що носять не релігійний, а світський соціально значущий характер, навіть якщо вони подані авторами у традиційно релігійному забарвленні.

Показовою щодо питомої ваги світських сюжетів у монастирських літописах, інших рукописних творах є, зокрема, Межигірський літопис, авторство якого, на думку фахівців, належить "устаннику", тобто настоятелю Межигірського монастиря на Київщині І.Кошачковському. Цей невеликий за обсягом літопис, що охоплює події вітчизняної історії 1608 – 1700 років, з 35 порічних статей 28 присвячує подіям і явищам світським: від польсько-козацьких війн, військових дій і союзів найбільш активних фігурантів на українських землях у XVII ст., перемог і поразок, козацьких повстань до цілком буденних, але значущих по тих часах подій, як то: копання колодязів, мор, нашествия саранчі, "дожжч квалтовный" та інше.

Беручи до уваги саму особистість І.Кошачковського, очевидним є авторський відбір до літописних записів найбільш смислосназначущих, на його думку, подій та явищ, цікавих читачу. Такими виявляються для ченця "козачого монастиря" не стільки факти церковної історії чи самого Межигірського монастиря, скільки події, пов'язані з українським козацтвом: "Року 1637 знову войну понесли козаки против короне полской на ймя Яцко Останинь, Скидань, которья под Говтвою битву учинили и под Лубнами"⁴⁰; "Року 1651 князь Радивил до Киева прийшов и место Киев спалил, потым от страха козацкого и сам мусев уступити и до Белой церкви ледво умкнул"; "Року 1654 месеца Іануарія 6 дня гетман Богдан Хмельницький з войском запорозким и вся Украина поддалася цару московському"; "1668 р. гетман Бруховецкий цару московскому зменил и Москву по городам казал бити"⁴¹ і т. і.

⁴⁰ Межигорская летопись (1608-1700) / Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси.- К., 1888.- С. 96.

⁴¹ Там само. С. 98.

Такими ж світськими в багатьох аспектах є описи подій та явищ у першій, за словами Б. О. Рыбакова, власне історичній праці, що описала початки руської державності⁴² - "Повісті врем'яних літ" (зокрема, подані ченцем Нестором, ігуменом Києво-Печерського монастиря Никоном та іншими авторами-ченцями історія заснування Києва, племен, що населяли Русь; опис звичаїв слов'янських племен, походи князів Олега, Ігоря, Святослава, їх договори з греками; похід князя Володимира на Корсунь, повстання волхвів на Суздальцях, "заколот великий в Лядській землі" з побиттям "єпископів, і попів, і бояр своїх"⁴³; повстання в Києві у вересні 1068 року, княжі усобиці та інші).⁴⁴

Вже перелік складових частин "Кройніки" Феодосія Софоновича засвідчує наявність у хроніці ігумена Києво-Михайлівського Золотоверхого монастиря значної за обсягом світської історії. Важко не погодитися з висновком Ю.А.Мицика про те, що, не зважаючи на духовний сан, Ф.Софонович основну увагу в своїй праці відводить військово-політичним подіям, селянським та козацьким повстанням, Визвольній війні 1648-1654 років, схильний до прагматичного витлумачення історичного процесу тощо⁴⁵.

У досить широкому діапазоні подані світські теми й сюжети в Густинському літописі: походження різних народів, включаючи сусідні з слов'янами; про князя Кия і створення Києва"; "О обретеніи писмене Словенска и преложеніи книг из Греческаго языка на Словенській"; історію Великого князівства Литовського; "О начале козаков"; про календарну реформу, природні умови, географію тієї чи іншої держави⁴⁶ тощо.

Переважно будівничо-церковна хроніка подій Літопису Мгарського монастиря включає в себе цінні свідчення реагування ченця-літописця, а разом з ним – і всієї чернечої братії на світські події за монастирським муром, щоправда, реагування на події дещо звужене, як на такі, що заважали розбудові монастиря: військові дії проти кримських татар за участю ктитора монастиря І Самойловича (1687 р.) і монастирська допомога військам продуктами⁴⁷; військовий похід за участю іншого мецената монастиря гетьмана І.Мазепи проти "ворогів

⁴² Див.: Див.: Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве".- М., 1972.- С. 514.

⁴³ Див.: Літопис руський,- С. 85 - 87.

⁴⁴ Там само.- С. 146, 154 – 155, 166, 269-270, 379-381.

⁴⁵ Див.: Мыщк Ю.А. Украинские летописи XVII века.- С.19.

⁴⁶ Див.: Густинская летопись.- С. 233 – 373.

⁴⁷ Див.: Отрывки из Летописи Мгарского монастыря.- С. 44.

хреста святого безбожних і хрестоненависних агарян" (1695 р.); участь цього ж гетьмана у військових діях "проти шведського короля" (1701 р.); "велике замішання у войску козацком: начали старшину забивати по городах, местечках і селах" по всій Україні (1687 р.); неврожай хліба⁴⁸ (1699 р.) і т. п.

Подібний синкретизм релігійно-церковних і світських тем, сюжетів, подій, явищ, оцінок властивий й іншим монастирсько-чернечим за походженням літописам, рукописним творам Київської Русі, України XI-XVII ст.

4. Прагнення використати літописання, створення інших рукописних творів (біблійних, богословських, богослужбних, агіографічних, історичних, морально-повчальних тощо) для роз'яснення, утвердження і поширення ідей, поглядів, концепцій та оцінок щодо походження людства, зокрема східнослов'янських народів, історії розвитку цивілізацій, походження влади, держави, церкви і віри; ідей патріотизму, важливості і потреби державної єдності перед лицем зовнішньої загрози; ідей християнської моралі, торжества добра над злом тощо.

Фактично, києворуські ченці-літописці, ченці-автори інших рукописних творів були активними учасниками реалізації стратегічної князівської програми формування політичної самосвідомості колишніх "поган", а після прийняття християнства – "нових людей". Це наочно видно на рукописному поширенні освіченим чернецтвом схвального показу князівських акцій: хрещення Русі з акцентом на вільному прийнятті такого рішення самою Руссю, а не як підневільному акті; утворення в Києві особливої митрополії Константинопольського патріарха з перспективою створення незалежної від Візантії "руської церкви", здійснення у церковній сфері негласної протигрецької політики, що добре видно на прагненні поставити начолі вітчизняної церкви, поперше, "руського", а не грека, по-друге, здійснювати цей акт без санкції Візантії; курсу на канонізацію руських святих, формування національного культу своїх святих – княгині Ольги, християн-варягів, князів Бориса та Гліба з вшануванням їх на рівні великих річних свят; канонізації князя Володимира⁴⁹ та ін.

Принагідно зазначимо, що практика зорієнтованості вітчизняного літописання на дидактику, повчальність, утвердження одних поглядів,

⁴⁸ Там само.– С. 44 – 69.

⁴⁹ Див.: Лихачев Д.С. Повесть временных лет. Историко-литературный очерк.- М., 1950. – С.66 – 78.

оцінок і неприйняття інших, прагнення літописців дати читачу певний набір аргументів для протистояння релігійним чи світським опонентам була продовжена в українській рукописній спадщині й надалі: "Палинодія" З.Копистенського, фрагменти якої протягом тривалого часу поширювалися в Україні в рукописному вигляді, містить низку більш-менш аргументованих концептуальних ідей, які, продовжуючи літописну традицію, твердили, що "в том благословенном Яфетовом поколеню народ Российский найдутся... Той народ Яфетов широкий барзо был и славен, для чого и Славенским был назван";⁵⁰ що апостол Андрій "приплыл на реку Днепр, и гор, где ныне Киев... благословил землю и народ Росскій, пророковал крещение и уверение их"⁵¹ та інше.

Вивчення національних рукописних пам'яток показує, що монастирські автори, перекладачі, укладачі, маючи справу з величезним масивом інформації про давні та сучасні їм події, явища, факти вітчизняної історії, не лише відчували, але й реалізовували потреби їх осмислити, встановити конкретні причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, відобразити зі всією специфічністю середньовічного мислення свої уявлення про час і простір, зазначити власне ставлення до історичного перебігу подій, оцінити їх з точки зору християнських цінностей та моралі і, через поширення в такий спосіб опрацьованого матеріалу, сприяти утвердженню певного ідейно-концептуального погляду на історію людства, держави, влади, народу, утвердити відповідні моральні принципи та оцінки, ставлення до інших народів та релігій.

Таким чином, коло завдань, що вирішувалось вітчизняними ченцями-літописцями, упорядниками чи перекладачами рукописних матеріалів фактично виходило далеко за межі формально-ремісницького реєстру подій чи фактів, виявляло у вченому чернецтві органічну зацікавленість в осмисленому ставленні до національної історії, соціально диференційоване реагування хроністів на дії, позиції та вчинки князів, церковних ієрархів, городян, іноземних загарбників та інших; прагнення утвердити, на протигагу язичництву, християнську систему цінностей та відносин, перш за все між князями, між князями та населенням, що мало б гарантувати внутрішню стабільність Київської держави, України.

5. Створення разом з княжми, боярськими, єпископськими хроністами власне вітчизняного літописання, що спочатку органічно

⁵⁰ Див.: Копистенський З. Палинодія, или книга обороны // Русская историческая библиотека.- 1878.- Т. IV.- №1.- С. 1103.

⁵¹ Там само.– С. 1104.

примикало до жанру патериків, а згодом, вирішуючи історико-юридичні цілі та завдання, викристалізувалося у самостійний жанр літопису⁵², стало основою і складовою частиною національної літератури.

Монастирські літописці зробили вагомий вклад у розвиток вітчизняного літописання, надавши йому тих специфічних рис, що робили його унікальним, несхожим на хронологічні записи, що велися у Візантії, Болгарії, Греції, Чехії, Сербії, Польщі, Румунії та інших східно- та південнослов'янських країнах. Це, зокрема, систематичний хронологічний запис історичних подій та явищ за роками, відмінний від викладу історії у візантійській хронографії, що дало підстави Д.С.Лихачову назвати києво-печерського ченця Никона "творцем жанру літопису."⁵³

6. Письмове представлення вітчизняній спільноті для актуалізації, осмислення й обговорення цілого ряду нових суспільно значущих тем і, зокрема, тем історичної пам'яті, етнічної самосвідомості, генетичного зв'язку з Київською Руссю, з тодішньою могутньою та авторитетною православною церквою; тем відтворення і захисту власної держави, унормування і нормалізації відносин з іншими державами, церквами тощо; тема місця вітчизняної церкви, білого і чорного духовенства в суспільстві, їх відповідальності перед народом в умовах втрати Україною національних світських провідників, їх відступу від православ'я; теми антиправославної політики Речі Посполитої, реагування на загострення міжнаціональної, міжцерковної боротьби, деморалізацію, розруху і можливі шляхи виходу з суспільної кризи; тема козацтва, козацьких повстань, національно-визвольної війни, сприяння православної церкви, монастирів, чернецтва визвольній боротьбі (Межигірський літопис, Густинський літопис, Мгарський літопис, "Кройніка" Феодосія Софоновича, діаріуш Афанасія Филиповича та інші).

7. Здійснення вченим чернецтвом українських монастирів рукописних перекладів з європейських мов, у першу чергу з латинської та грецької мов на "глибоко розумну" (П. Беринда), "знамениту і славу" (З. Копистенський) слов'янську мову, авторитет і переконаність про філологічні можливості якої серед вітчизняного чернецтва були досить високими.

8. Запровадження вітчизняним чернецтвом писемно-літературної староукраїнської мови в практику рукописного письменництва як

⁵² Див.: Лихачев Д.С. Поэтика древнерусской литературы. Избранные работы в 3-х томах. - Т.1., Л., 1987. - С. 328 – 329.

⁵³ Лихачев Д.С. Великое наследие. - М., 1975. - С.84 – 85.

реалізація реформаторської ідеї перекладу конфесійних текстів на народні мови.

Переконливим прикладом такої зорієнтованості вітчизняного чернецтва щодо перекладу євангельських текстів староукраїнською мовою вже не в формі окремих фрагментів, а цілого твору, є найвидатніша пам'ятка української писемної культури – Пересопницьке Євангеліє (1556-1561)⁵⁴. Це перший відомий переклад євангельського тексту "*изъ языка бльгарского на мовоу роускоюу*", тобто староукраїнську літературно-писемну мову, рукописна робота над яким здійснювалася на Волині, у Дворецькому монастирі при церкві Святої Трійці (нинішнє с. Дворець Ізяславського району Хмельницької області) та в Пересопницькому монастирі при церкві Різдва Богородиці (нині – с. Пересипниця Рівненського району Рівненської області) під керівництвом архімандрита Пересопницького монастиря Григорія⁵⁵.

Аналіз українськими науковцями фонетичного складу мови, її морфологічних особливостей, синтаксичної структури мови, лексики Пересопницького Євангелія засвідчують свідому роботу монастирських перекладачів щодо перекладу канонічного тексту чотирикнижжя українською книжною мовою з виразним використанням народнорозмовних елементів, що разом із здобутками інших подвижників у цьому напрямі стало підвалинами для наступного перетворення подібних нововведень у стійкі норми української літературної мови.⁵⁶

По суті, як показує аналіз фахівцями трансформації лексики в ході перекладу Пересопницького Євангелія на живу розмовну українську мову, руками ченців-перекладачів поступово, зсередини церковнослов'янська мова ламалася, з неї знімалася аура неземного походження, боговстановленості й недоторканості, що дає підставу говорити про появу з середини XVI ст. тенденції, яка виходила далеко за межі характеристик конкретного твору. Йшлося про появу різностильової української літературно-писемної мови.⁵⁷

Аналіз показує, що включення староукраїнської "простої" мови в рукописні твори, переклади, матеріали вченим чернецтвом поступово набувало характеру все більш звичної практики, усвідомлених,

⁵⁴ Пересопницьке Євангеліє. 1556-1561.- К., 2001.- 703 с.

⁵⁵ Див.: Онищенко О.С. Слово про Пересопницьке Євангеліє.// Пересопницьке Євангеліє.- С.7.

⁵⁶ Див.: Чепіра І.П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови// Пересопницьке Євангеліє.- С. 13 - 54.

⁵⁷ Там само.– С. 51-53.

цілеспрямованих інтелектуальних зусиль, готуючи підґрунтя для якісного стрибка у цьому напрямі із запровадженням в Україні книгодрукарства.

9. Створення вітчизняного прецеденту високохудожнього оформлення рукописних книг, що в багатьох випадках не мало собі рівних.

Назагал, аналіз показує, що включення вітчизняних монастирів, чернецтва разом з іншими культурними центрами світського чи сакрального характеру у створення рукописних творів, перекладів, зводів, збірників тощо, спричинене потребами переважно церковними і співпадаючими з ними державними, реалізоване, по суті, найбільш інтелектуальним, енциклопедично освіченим, по-європейськи культурно обізнаним, хоч і досить тонким прошарком суспільства – вченим чернецтвом – мало своїми наслідками створення цілої низки непересічних пам'яток української культури, що стали матеріалізованими віхами становлення і розвитку національної духовної культури, свідченнями її європейського рівня й унікальних особливостей. Будучи за своєю суттю переважно сакральними (біблійними, богословськими, богослужбовими, святоотецькими, християнсько-дидактичними тощо), ці пам'ятки чернечо-монастирського походження за своєю значущістю (історичною, писемною, археографічною, релігієзнавчою, філологічною, мистецькою та морально-виховною) виходять далеко за межі церковно-прикладних творів і, при всій своїй обмеженості, становлять могутню підвалину всієї вітчизняної духовної культури, живу пам'ять нашої історії.

Л.Шугаєва* (м. Київ)

СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОСЛАВНИХ СЕКТ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Політичні, соціальні та економічні перетворення, які постали у державі у кінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст. вагомо позначилися і на релігійно-церковному житті. Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” дозволив релігійним організаціям звільнитися від державного втручання у конфесійні справи, а віруючим надав можливість вільно сповідувати будь-яку свою віру. У суспільній свідомості

* Шугаєва Л.М. – кандидат філософських наук, доцент, докторант Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України.

підвищився престиж конфесійних організацій, утворились релігійно-політичні партії і рухи, спостерігається інтерес до релігії раніше байдужих до неї людей. Масштабнішою стає діяльність релігійних організацій в різних галузях: в поширенні віровчення, в освіті, культурі, благодійницькій, суспільно-політичній сферах.

Разом з тим зростаючий утилітаризм побутового життя у поєднанні з високою інформатизацією всіх верств суспільства посилює кризу Православної церкви, значною мірою сфери її віросповідання та традиційної ритуальності. Православна церква, яка є ортодоксальною за суттю і консервативною за формою, повільно пристосовується до світу, який швидко змінюється, хоча претендує посісти в українському суспільстві, якщо не визначальне, то бодай привілейоване становище, домагаючись від держави допомоги у вирішенні своїх канонічних та інституційних проблем.

Православні церкви в Україні неадекватно реагують на збільшення різного роду сект, у тому числі й християнської спрямованості. Неохристиянські рухи, новітні рухи, новітні та нетрадиційні культури, неопротестантські релігійні об'єднання привертають раніше здебільшого індиферентних осіб до релігії. Натомість кількісне зростання традиційних для України релігійних громад протестантського спрямування, православними і католицькими церквами сприймається як особлива небезпека, оскільки відбувається перехід вірних з церковних парафій в протестантські громади.

Що ж стосується релігійних сектантських утворень православного походження, то за статистичними даними, які нам були люб'язно надані Державного департаменту у справах релігій при Міністерстві юстиції України, загальна їх кількість на початок 2006 р. становила 70 громад. В окрему графу виділені лише громади істинно православної церкви. Їх нараховується 25. Решта віднесені до графи: „Інші православні організації” в кількості 45 громад. Саме ці громади православного походження є офіційно зареєстрованими. Вивчаючи становище ІПЦ в м. Чернігові, під час спілкування з прихожанами цього об'єднання, зокрема з В. Шумилом, який є одночасно викладачем духовної семінарії ІПЦ, що знаходиться у Одесі, ми виявили суттєві розбіжності між офіційними даними і даними, якими оперують прихожани. В. Шумило вважає, що на території України діє близько 50 громад істинно православної церкви, проте не всі громади офіційно реєструються. В. Шумило вважає, що небажання реєструватися пояснюється нездатністю, неготовністю значної частини віруючих ІПЦ жити відкритим церковним життям. Але найчастіше відмова від реєстрації пов'язана з останнім заповітом